

Peruskoulun äidinkielen oppikirjasarjat

Viime vuoden 3. numerossa alkoi kirjoitussarja, jossa vertailevasti arvioidaan peruskoulun äidinkielen oppikirjasarjoja. Viime vuoden numeroissa ilmestyivät seuraavat kirjoitukset:

VALMA YLI-VAKKURI *Kielenkuvauksen mallit ja niiden käyttö äidinkielen oppikirjoissa*

PAULI SAUKKONEN *Oppisisältöjen osuudet peruskoulun äidinkielen kirjoissa*

PAULA SAJAVAARA *Oppikirjat ja kielenkäytön ohjaus*

M. K. SUOJANEN *Kielen käyttö ja käyttäjät oppikirjojen peilissä*

HILKKA-LIISA MATIHALDI *Opetuksen näkökulma.*

Nyt julkaistaan tällä erää pyydetyistä kirjoituksista viimeiset. Kirjoittajista Irmeli Pääkkönen toimii suomen kielen lehtorina Oulun yliopistossa, Aapo Taiminen Turun yliopistossa. Molemmilla on kokemusta myös oppikoulutyöstä.

Toimitus toivoo, ettei oppikirjojen käsittely pysähtyisi tähän. Erityisen tervetulleita julkaistaviksi olisivat käytännön työssä saadut kokemukset eri kirjojen hyvistä ja huonoista puolista.

Mitä tietoa kielestä?

Näytteenä kansalaisen joltakin alalta omaksumasta tiedosta lienee paras hänen kykynsä keskustella alan kysymyksistä. Jos

asiasta ylipäättänsä jotakin oikeaa tiedetään, siihen osataan suhtautua asiallisesti ja analyttisesti, oikeita nimityksiä käytellen, soveltaen entisiä tietoja uusiin elämäntilanteisiin ja sattumuksiin, löytäen yleisyyksiä ja yhteyksiä. Koulu antaa monelta alalta paljonkin tällaista hedelmällistä maallikotietoa, jonka avulla kansalainen pystyy lukemaan lehensä ja tekemään asiantuntijoille hyviä kysymyksiä. Katsellessani lasteni oppikirjoja olen hämmästellyt, miten paljon ja syvällistä tietoa annetaan esimerkiksi biologian ja psykologian kursseissa. Kielitiedon kohdalla ei tilanne valitettavasti näytä yhtä hyvältä. Lukionkin oppikirjat käsittelevät monelta kielentunteuksen alalta vain alkeita. Niinpä ihmisten kyky keskustella kielestä ei suinkaan yllä samalle tasolle kuin samojen ihmisten kyky keskustella esimerkiksi ekologiasta, teologiasta, teknologiasta.

Jokainen kielen parissa askartava tuntee asiakkansa peruskysymyksen: Kumpi on oikein? Eikö olekin väärin sanoa niin? Enkö kirjoitakin virheettömästi? Jatkokeskustelussa ilmenee yleensä, että kielioppi oli koulussa tylsää, elämälle vierasta, mihinkään liittymätöntä, taito joka hyvinkin omaksuttuna oli vain koulua, ei elämää varten. Ei edes vieraiden kielten opetus onnistunut nivomaan suomen kielen opetusta liittolaisekseen. »Kyllä minä tiedän, mikä se objekti saksassa on, mutta suomessa en sitä löydä.»

Oikea—väärä-asetelmasta seuraa varsin affektisia asenteita. Ne vievät hedelmättömään oman kannanoton puolustukseen ja

usein yksinkertaistaviin kärjistyksiin, esimerkiksi vaikkapa vihta—vasta-intoilu. Mikäli kielestä yleensä puhutaan tai kirjoitetaan, on koulussa opittu apparatuuri oikeastaan riittävä vain sanaston käsittelemiseen. Muut kielen tasot yhtä hyvin kuin muu tieto kielestä jäävät satunnaisten harastusten varaan. Esimerkiksi äännepiirteitä yhtä hyvin kuin lauseopillisia lainalaisuuksiakin on populaarissa esityksessä melko turhaa käsitellä. Minkä saa läpi, saa sanojen avulla. Ne kiinnostavat, paljonkin, sillä ihminen on toki kiinnostunut kielestään.

Ehkä nyt arvioitavana olevat oppikirjat voivat tehdä jotakin enemmän kielen hyväksi. Parhaimmillaan ne antaisivat oppilaille tietoja, joiden avulla voi lähestyä kielen ilmiöitä, tarkastella niitä, puhua ja kysyä niistä, kiinnostua ja kiintyä niihin.

Tehtäväni on vertailla peruskoulun yläasteen oppikirjasarjoista (Kielentaito, Oma kieli, Matka kieleen, Toisin sanoen) niitä oppisisältöjä, jotka antavat muuta kuin rakenne- ja oikeakielisyysetietoja kielestä. Havaitsin tietoa annetun etupäässä seuraavilta aloilta: kielen vaihtelusta eri tilanteissa, kielen kehityksestä, suomen kielen asemasta kielikuntien joukossa sekä suomen kielen erityispiirteistä. Sanaston yleinen kiinnostavuus oli otettu huomioon — tai näkyi — siinä, että monia sanaston ominaisuuksia käsiteltiin laajemmin kuin muita tasoja. Vertailen tässä kirjoituksessa seuraavia lohkoja:

1. Kielen vaihtelu (puhuttu ja kirjoitettu kieli, sosiaalimurteet, paikallismurteet, ajalliset eroavuudet).
2. Kielen kehitys (sukukielet, muut kielikunnat, kielten vuorovaikutus).
3. Suomen kielen erityispiirteet.
4. Sanastopiirteet.
5. Nimistötieto.

Kielen vaihtelu

Laajat viestinnän peruskäsitteitä selvittelevät jaksot takaavat sen, että kaikissa oppikirjoissa tunnustetaan useiden kielen koo-

dien olemassaolo ja hyväksyttävyyys. Esimerkiksi KT 7:ssä todetaan, että »puhekieli vaihtelee» ja että »puhekieliset ilmaukset elävöittävät tekstiä». Varsinaisia yleispuhekielen ja kirjakielen välisiä eroja käsittelee OK 9 lyhyen luettelon muodossa. Käytännössä tärkeintä lienee puhutun ja kirjoitetun tekstin rakenne-eroja koskeva tieto, joka pohjautunee Pauli Saukkosen kirjoituksiin. TS 9 käsittelee asiaa muuntamistehtävän avulla.

Murre-eroja ja slangia käsittelee OK jo 7. luokalla. Kirjassa annetaan kartta, johon on merkitty päämurrealueet. Harjoitustehtävänä kehoitetaan mm. kirjoittamaan murteella tai slangilla — omalla tai toisten! — jokin virke. Tehtävä tuntuu kovin vaikealta, saattaapa kenties kehittää väärää käsitystä siitä, mitä murteen tai slangin »kirjoittaminen» oikeastaan on. Erilaisten lehtien nuortenpalstoilta on jatkuvasti luettavissa surullista tuotosta. Hyväksytyä tuntuu niissä olevan pääkaupunkiseudun slanginsekainen murtaminen, jota Savon ja Pohjanmaan nuoret yrittävät jäljitellä. En tahdo väheksyä murteella kirjailevia ja kynäileviä, onhan tällainen harrastus joillekulle kotiseutumielen paras ilmenemismuoto. Syytä olisi kuitenkin muistaa, että murteen kirjaaminen on vakava tehtävä, jota voisi lähinnä verrata uuden kirjakielen laatimiseen. Enkä malta olla muistuttamatta siitä Elias Lönnrotin tapaamasta tervejärkisestä savolaismiehestä, joka nähdessään sanelemansa runon muistiin merkittynä takelteli *piä*-sanan lukemisessa ja totesi, että »tuo *i* tuossa minua niin kammostaa». — Oppilaita yleensä kovasti kiinnostava harjoitus on erilaisten murrenäytteiden summittainen paikantaminen. OK 7:ssä annettu murteen määritelmä kiinnittää päähuomion sanastoeroihin. »Pohjalainen ja savolainen käyttävät erilaisia sanontoja, eikä kuopiolainen ymmärrä helsinkiläisten sanaa "dösa".» Nuorten asenoitumista murteisiin tutkitaan nuortenpalstan kysymyksen avulla. Siinäkin on ongelma kiteytetty »muresanaksi». Muut murrepiirteet jäävät huomiotta. OK 9 palaa kertausjaksossa asiaan toistaen saman kartan. — KT-sarjassa esitetään murre-

asiat 8. luokalla. Kartta on isompi mutta epäselvempi. Murteiden todetaan eroavan »sanastoltaan, muodoiltaan ja äänneil-tään». Murteiden synty yhdistetään kiinteästi asutushistoriaan mm. kysyen: »Miten yhteneviä ovat Suomen heimojen asuma-alueet ja murrealueet?» Murrepiirteiden eroja tarkkaillaan useilla tasoilla. Erityisen kiitettävää on mielestäni pyrkimys oppilaiden oman kotimurteen havainnoimiseen ja keräämiseen. Runsaassa lukemisaineistossa korostuu murteiden kuvausvoima, niiden aikaansaama yhteenkuuluvuus ja ilo. — Myös sosiaalisia murteita ja erityiskieliä KT 8 esittelee varsin laajalti. Yhteensä on tämänlaiselle kielen vaihtelulle omistettu 27 sivua.

MK käsittelee murre-eroja 9. luokan kurssissa. Murrekartan lisäksi tarkkaillaan muutamia äänne- ja sanastopiirteiden eroja. Harjoitusten joukossa pistää silmään eriskummallinen kysymys: »Miten nuoret usein kohtelevat eri murretta puhuvaa nuorta? Miksi?» Asian pohdiskelu saattaa olla ajankohtaista nykyisen muuttoliikkeen aikana. Vastapainoksi toivoisi kuitenkin jotakin sellaista tehtävää, josta paljastuisi ilo ja ylpeys omasta murreidentifikaatiosta.

Murrekartoista tarkin esitetään TS 9:ssä. Myös murrepiirteiden esittely on monipuolista ja koskee monia kielen tasoja. Murteiden keruutyö muistetaan esittämällä kuvia sanalipuista. Näin saatetaan oppilaiden tietoon kansallisen aarrevaraston, suomen murteiden sanakirjan kokoelmien, olemassaolo. Lyhyissä murrenäytteissä viitataan äänilevyyyn. Kuunteleminen onkin toki oikea tapa tutustua murteisiin.

Ajan ulottuvuudessa tapahtuva kielen vaihtelu jää meillä suomalaisilla koulukirjoissa melko suppeiden mainintojen varaan. Suuri yleisö tuskin asiaa ajattelee muuten kuin ehkä raamatunsuomennoksen kielen kohdalla. TS 7 esittelee kirjakielen kehitystä aukeaman verran. Toisissa kirjoissa on vain esim. kuva Suomalaisen Tieto-Sanomien ensilehdestä (OK 9) tai Agricolan tekstistä (KT 9). Kalevalan ja kansanrunon kieltä kommentoidaan hieman enemmän. OK 8 antaa lukukappaleen, jossa kerrotaan Lönnrotista ja Arhip-

pa Perttusesta; OK 9:ssä esitellään kansanrunon merkitystä. MK 9 todella opettaa Kalevalan runomitan, mutta moninaisten tehtävien joukosta en löytänyt kehotusta sepittää itse tuolla mitalla säkeitä. Kun oppilailta muuten laaditetaan jos millaisia tuotteita, voisi tätäkin ehkä yrittää? TS 9:stä löytyi tärkeä, arvioiva lause: »Kalevalanmittainen runoilmaisuus tuntuu olleen taitajilleen ikään kuin toinen kieli, joka luontui sekä perinnäisten menojen että yksilöllisen ilmaisun tarpeisiin.» (Outi Lehtipuron artikkelista.)

Kielen kehitys

Suomen kielen asema maailman kielikartalla ja sukulaistensa joukossa otetaan puheeksi kaikissa tässä käsillä olevissa oppikirjoissa, useimmiten 9. luokalla. Laajemmin kuin muissa käsitellään TS:ssä sellaisia kysymyksiä kuin maamme kaksikielisyys ja kielellisten vähemmistöjen, mm. saamelaisen, asema. Muut oppikirjat esittelevät lähinnä kielisukulaisuuden luonnetta. KT 9 lähtee liikkeelle selostamalla kielen jakautumista ja esittelee suomensukuisten kielten sukuun mainiten ehkä hieman erehdyttävästi »kansat ja kielet». Ilmoitetaan sukukielten puhujien määrät ja annetaan maailman kielikartta. Lyhyen tekstin avulla on tarkoitus vertailla suomea ja viroa. Kenties jokapäiväisten fraasien, kysymysten ja vastausten vertailu olisi voinut olla kiinnostavampaa kuin katkelma, jossa kerrotaan vanhoista metsästystavoista. OK 8 julkaisee lukukappaleena otteita Paavo Ravilan artikkelista »Suomen suku ja Suomen kansa». Tekstiin liittyy pieni karttapiirros. OK 9 jatkaa esittelemällä lyhyesti maailman kielet, indoeurooppalaiset kielet sekä kielten alkuperän ratkaisemattoman arvoituksen. Runsaasti kuvitettu jakso esittelee suomen kielisukulaisia. Läheisten sukukielten esittely päättyy lukuun alkukodista. Ensimmäisten suomalaisten kerrotaan tulleen Suomeen runsaat 2 000 vuotta sitten. Viime aikoina hyväksytty käsitys asutuksen jatkuvuudesta ei vielä ole saanut jalansijaa oppikirjassa. Eri-ikäistä sanasto-

ainesta esittelevä aukeama päättää jakson. Kertausosastossa esitetään uralilaisten kielten ryhmittely ja todetaan, että »suomalaisten esi-isät ovat asuneet Suomessa jo paljon yli 2 000 vuotta».

MK esittelee 9. osassa kielisukulaisuuden paljolti samaan tapaan. Mainitaan maailman ja Euroopan kielistä, esitetään sukupuu ja asuinalueiden kartta. Rotusukulaisuus ja kielisukulaisuus muistetaan erottaa toisistaan. Viron kielen näyte (joka kehoitetaan lukemaan ääneen!) edustaa kieliainesten vertailua. Lyhyt asutushistoriasta kertova jakso mainitsee asuttamisen, joka »työnsi lappalaisia tieltään yhä kauemmaksi pohjoiseen». Tämä lähes koomisia mielikuvia synnyttävä sanomisen tapa saisi mielestäni viimeinkin väistyä oppikirjoista. Kulttuurimuodon sulautuminen toiseen ja väistyvän muodon siirtyminen periferiaan tuskin tulee selväksi niin, että luodaan mielikuva toisiaan tönivistä ihmisistä. Tässä oppikirjassa on esitetty varsin hauskan ja valaisevan piirrossarjan avulla vanhojen lainasanakerrostumien välittämä kulttuuri-anti. — TS 9 lähtee oppijaksossa liikkeelle kielisukulaisuuden määritelmästä, esittää hieman erimuotoisen uralilaisten kielten sukupuun, joka saattaa kielet samalle aikatasolle, ja esittelee lähemmin saamelaiset ja koltat Pekka Sammallahten artikkelin avulla. Tässä artikkelissa todetaan saamelaisten asutushistoriasta järkevämmin: »He ovat joutuneet väistymään poroineen suomalaisten kaskiviljelijöiden tieltä.» Artikkelin antaa myös selvän käsityksen kiintoisasta siida-järjestelmästä, sen murtumisesta ja nykyajan poronhoidolle tuottamasta uhkasta.

Suomen kielen erityispiirteet

Kaikissa tässä esiteltävissä oppikirjoissa on 9. luokan kurssissa mukana katsaus suomen kielen ominaisuuksiin. KT omistaa asialle kolmisen sivua esitellen äänteet ja kirjaimet, vokaalisoinnun, painon, astevaihtelun, jäännöslopukkeen, sijojen runsauden sekä kielen synteettisyyden. Näiden ominaispiirteiden perusteella kehoitetaan har-

joituksessa vertailemaan Väinö Linnan tekstin suomen-, englannin- ja ruotsinkielistä katkelmaa. Jakson alussa, missä äänteet esitellään, todetaan että »puheessa ja kirjoituksessa vokaalit ovat konsonantteja yleisemmät: suomi on soinnillinen kieli».

Laajimmin käsittelee suomen kielen ominaisuuksia OK 9, kokonaista 10 sivua, joista kaksi tosin on käytetty maisemakuva-aukeamaan. Kerrotaan »aja hiljaa sillalla»-juttu. Tämäkin kirja toteaa suomen »soinnilliseksi», kertoo että »me suosimme vokaaleja ja kartamme konsonantteja» sekä toteaa, että »vaikka suomen kieli kuulostaakin soinnilliselta, se ei kuitenkaan käytä hyväkseen soinnillisuuden tarjoamia vastakohtia». Tuntuu kuin tässä lausumassa sanalla *soinnillisuus* olisi turhan monta merkitystä. Kestosta OK kirjoittaa sangen valaisevasti. Muina erityispiirteinä esitellään äännevaihtelut, lähinnä astevaihtelu. Kielemme foneemi- ja grafeemijärjestelmän vastaavuus todetaan: »Suomen kieltä kirjoitetaan niin kuin puhutaan.» Poikkeuksia esiteltäessä annetaan samalla oikeinkirjoitusopastusta.

MK 9 esittelee niin ikään kielemme äänteellisiä erityispiirteitä, toteaa jälleen, että »vokaaleja on kielessämme runsaammin kuin konsonantteja», esittääpä ammoisen suhdeluvun 100:96. Tällä perusteella suomi on »musikaalinen» kieli. Lähinnä harjoitusten välityksellä esitellään diftongit, vokaalisointu, kestoasteet ja astevaihtelu sekä paino. Lisäksi todetaan sanastollisena erityispiirteenä johtaminen, rakenteellisena kielemme sijamuototaivutus. Kaiken kaikkiaan oppijakso käsittää n. 4 sivua.

TS esittelee tämänkin asian omalla tavallaan. Jo 7. osassa on opetettu vokaalisointu, vartalon vaihtelu ja astevaihtelu. Kaikkiaan on käytetty 5 sivua. 9. osassa opetetaan kielen äänne- ja muotorakennetta parin sivun verran. Kappaleessa »Äänneiden matematiikka» esitetään eri kirjainten esiintymistiheys tekstissä. Konsonanttien esiintymisrajoituksista mainitaan.

Matti Pääkkösen tutkimus, jossa vokaalien ja konsonanttien esiintymistiheyden suhdeluvuksi suomenkielisessä tekstissä

Äidinkielen opetus

osoitettiin 100:108,5, ilmestyi v. 1973. Tässä ajassa olisi luullut tiedon ehtivän oppikirjoihinkin, ainakin jotta olisi päästy »soinnillisuudesta» ja »musiikillisuudesta». Eri laskelmien avulla saatujen suhdelukujen merkitystä pohtii Lauri Hakulinen Suomen kielen rakenteen ja kehityksen 4. painoksessa (1979).

Sanastopiirteitä

Sanastoa voi oppikirjassa käsitellä monella tavoin. Voidaan puhua sanojen merkitysjärjestelmästä, merkitysten muutoksista, sanojen unohtumisesta ja syntymisestä, erilaisista sanastonkartutuskeinoista, lainasanoista jne. Tähän tapaan KT 9 käsittelee sanastoa. OK jakaa saman asian kahtia: 8. osa käsittelee sanojen eri merkityksiä (esimerkkisanana mm. sama *pula* kuin KT:ssäkin). Esitys on mukaansatempaava ja hauska. Kertausjakso toteaa, että on opittu »tuntemaan sanojen merkityksen muutoksiin vaikuttavia tekijöitä, havaitsemaan samannäköisten sanojen esiintymistä kielellä ja tuntemaan samanmerkityksisten sanojen (synonyymien) syntytapahtumaa ja taustaa». OK 9 antaa kiintoisalle jaksolle otsikon »Sanat puhuvat» ja esittelee sanojen unohtuneita merkityksiä, uudissanoja, yleisimpiä sanoja sekä merkityksen muutosta ja vaihtelua. »Unohtuneista» sanoista mainitaan *pii*, *löyly* ja *sopa*. Edelleen käsitellään yhdistämistä ja johtamista ja annetaan samalla oikeinkirjoitusohjeita. Myös MK esittelee sanaston lähinnä 9. osassa. Mainitaan sanojen pää- ja sivumerkitys sekä viitekehys ja arvostelmat. Sanojen merkityksen muuttumisesta sekä muodostamistavoista puhutaan myös, jälkimmäisestä useiden harjoitusten avulla. TS 7 otsikoi jakson »Sanasto jäsentää maailmaa» ja esittää luettavaksi Lauri Hakulisen artikkelin »Ajan paloitteleminen». 8. osassa puhutaan sanan sopimusluonteesta ja merkityksen muutoksista. 9. osassa tulevat puheeksi johtaminen ja yhdistäminen. Kovin hauska on kappale »Tiepuoleen jääneitä sanoja», jossa esitellään hylättyjä uudissanoja. Tällaista »julkileikin» ja »suonenhyppäyksen»

iloista askartelua löytää mielellään koulu-kirjasta. Yksityiskohtaisesti on näidenkin oppikirjojen sanakategorian esittelyä käsitellyt Paavo Leinosen ja Pirjo Sihvosen pro gradu -tutkielmassa »Sanakategoria peruskoulun yläasteen äidinkielen oppikirjoissa» (Oulun yliopisto, 1981).

Nimistötieto

KT 7 esittelee hivenen etunimien historiaa sekä etunimilain. Luettelo suosikkienimistä epäilemättä kiinnostaa oppilaita, samoin sukunimien antamisperusteet sekä yleisimmät sukunimemme. Myös paikannimet esitellään nimeämisperusteiden mukaan. Oppilaita aktivoidaan antamaan nimiä kuvan esittämille paikoille ja nimeämään uudestaan lähiympäristön kohteita. OK esittelee samat asiat mutta vasta 9. osassa: Kultapossu-kerhon 50 suosituinta nimeä. Paikannimistä todetaan, että niillä »on aina jokin selitys». K-alkuisten paikannimien ja numerosarjojen katkelma sivun alareunassa on arvatenkin postinumeroluettelosta peräisin. Sukunimet on jaettu rakenteensa mukaan: kantasanoja, johdoksia, yhdysnimiä, vierasperäisiä. Yhden sivun verran esitetään suosittujen etunimien taustoja. MK-sarjasta en selaamisesta huolimatta löytänyt varsinaista nimistön esittelyä. TS 7 aloittaa esityksensä paikannimillä ja antaa karttakuvan, jonka avulla on kai tarkoitus havainnoida erilaisia nimiä. Lisäksi on mukana Anneli Räikkälän teksti paikannimien synnystä. Henkilönnimiin ei puututa.

Uutta ja vanhaa tietoa

Koska oppikirjat ovat annettuihin oppienäyksiin sidoksissa, niissä esiteltävä aineisto on kielitiedonkin osalta varsin yhtenäistä. Kuten tämän kirjoituksen alussa mainitsin, kiinnostuu kieltä harrastava eniten sanastosta. Tässä suhteessa oppikirjat tukevat hänen ajatteluaan ja keskusteluaan. Sanastoa on käsitelty varsin monipuolisesti, joskus jopa hauskasti. Myös nimistötietoa

annetaan laatuunkäypä annos. Tiedot murteista, sukukielistä ja suomen kielen ominaisuuksista ovat myös suhteellisen taseisia. TS menee kielitietämyksen antamisessa näistä oppikirjoista pisimmälle. Koska opiskeluaika on kaikkien oppikirjojen käyttäjille sama, tämä tapahtunee jonkin toisen oppiaineksen kustannuksella.

Jotkut oppikirjoista peräisin olevat asenteet — varsinkin kun ne on tehokkain piirroksin ja kuvin esitetty sekä oikein harjoitettu — jäävät yllättävän sitkeästi eloon. On kuin niitä ei mikään saisi korjatuksi, vaikka uudet tutkimukset kuinka osoittaisivat jotakin muutosta. Tämän vuoksi olisi mitä tärkeintä poistaa oppikirjoista tuota pikaa vanhentuneet ja vinoon johdattavat tiedot sekä nopeuttaa uusien tutkimustulosten taivalta ammattijulkaisuista oppikirjoihin ja sitä tietä kaiken kansan omaisuudeksi.

IRMELI PÄÄKKÖNEN

N

S

S